

Mer uformell omsorg fra hushold til hushold

30

Uformell omsorg utgjør et viktig supplement til offentlige omsorgstjenester. Om lag 400 000 voksne gir regelmessig ulønnet hjelp til andre husholdninger. Flere enn før gir slik omsorg, men innsatsen pr. giver er redusert. Kvinner gir mer omsorg til foreldre enn hva menn gjør, mens menn gir mer hjelp enn kvinner til andre persongrupper. Om lag 150 000 voksne bor i husholdninger som regelmessig får uformell omsorg utenfra. Dette er særlig utbredt blant hjelpetrequende eldre som bor alene. Det er først og fremst slektninger som gir hjelp, men naboer og venner støtter i en del tilfelle opp når det ikke er barn i nærheten.

Ragni Hege Kitterød

Uformell omsorg et viktig supplement til offentlig innsats

Utformingen av pleie- og omsorgstjenester for eldre og funksjonshemmede har vært et sentralt politisk tema det siste tiåret. Organiseringen og innholdet av de offentlige tjenestene har gjennomgått store endringer, samtidig som det legges større vekt på samspill og samarbeid med private og uformelle hjelpekilder (se f.eks. Sosial- og helsedepartementet 1995). Både frivillige organisasjoner og markedsbaserte ordninger sees som viktige innslag i omsorgen for hjelpetrequende, men målt i tid er det først og fremst uformell innsats fra pårørende og andre kjente som utgjør et viktig supplement til den offentlige omsorgen. Interessen for den uformelle omsorgen har økt betydelig de siste 10-15 åra (Lorentzen 1984, Wærness 1990, Sosialdepartementet 1992). Man har vært bekymret for at det økende antallet eldre, og det at stadig flere eldre bor alene, vil føre til større behov for omsorgstjenester, samtidig som strammere offentlig økonomi kan gi dårligere muligheter for å imøtekomme dette behovet. Det har også vært antatt at økt yrkesaktivitet blant kvinner og mer flytting reduserer mulighetene for familieomsorg.

Betegnelsen *uformell omsorg* brukes gjerne om omsorg som ytes til noen man har et personlig forhold til, enten ektefelle, slektninger, naboer eller venner. Omsorgen er vanligvis ubetalt, men kan også skje mot en viss økonomisk godtgjørelse. Den kan omfatte både tilsyn, pleie, hjelp til personlig stell, husarbeid eller andre praktiske gjøremål. Flere undersøkelser har vist at den uformelle omsorgen har et betydelig omfang (Lingsom 1985 og 1991, Brevik 1990, Kitterød 1993), og det er hevet over tvil at denne innsatsen sparer det offentlige for store utgifter. Det er da også en klar politisk målsetting å støt-

te opp om pårørendes omsorgsarbeid (Sosial- og helsedepartementet 1995). Ifølge Levekårsundersøkelsen 1995 gir vel 400 000 voksne regelmessig ulønnet hjelp eller tilsyn til syke, funksjonshemmede eller eldre i andre husholdninger, mens om lag 150 000 personer bor i husholdninger som mottar slik omsorg.

Grovt sett kan vi skille mellom to typer uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede: Den som ytes til personer man bor sammen med, og den som gis til andre husholdninger. Målt i tid er husholdsomsorgen mest omfattende. Den består i stor grad av omsorg mellom ektefeller. Det er til enhver tid forholdsvis få som gir slik omsorg, men innsatsen pr. giver er betydelig. Langt flere yter omsorg for personer i andre husholdninger, men her er innsatsen pr. giver mer beskjeden (Lingsom 1985, Kitterød 1993). I denne artikkelen beskrives omfang og endringer i uformell hjelp og omsorg mellom husholdninger med utgangspunkt i levekårsundersøkelsene. De gir ikke opplysninger om omsorg for hjelpetrequende i egen husholdning.

Mindre husholdsomsorg og mer omsorg mellom husholdninger

Selv om omsorgen mellom husholdninger er mindre omfattende enn husholdsomsorgen, har den stor betydning. For hjelpetrequende som bor alene, utgjør dette eneste form for uformell omsorg. Tidligere analyser kan dessuten tyde på at det på 1980-tallet fant sted en dreining i retning av noe mindre husholdsomsorg og mer omsorg for andre personer (Kitterød 1993, Lingsom 1993). Samlet sett ble den uformelle innsatsen noe redusert i løpet av dette tiåret, men det var bare husholdsomsorgen som gikk ned.¹ Omsorgen mellom husholdninger økte. Bekymringene for at økt yrkesaktivitet blant kvinner

svekker deres mulighet for å yte ubetalt omsorg, har ikke slått til når det gjelder hjelp og tilsyn utenfor husholdningen (Lingsom 1993). Et sentralt spørsmål i denne artikkelen er hvorvidt omsorgen mellom husholdninger har fortsatt å øke på 1990-tallet.

Hvordan kartlegges uformell omsorg?

Uformell omsorg er vanskelig å avgrense og måle. Derfor lar det seg ikke gjøre å angi eksakt hvor omfattende den er og hvor viktig den er i forhold til offentlig, privat og frivillig innsats. Beregninger som er gjort for omfanget av denne omsorgen, er basert på spørsmål i representative utvalgsundersøkelser om hvorvidt man gir eller mottar uformell omsorg, og hvor mye tid dette eventuelt dreier seg om.² Trolig besvarer folk spørsmålene ut fra noe ulike referanserammer. Det kan være glidende overganger mellom hjelp og pleie som ytes fordi mottakeren ikke greier oppgavene selv, og utveksling av tjenester som ikke bunner i noe klart hjelpebehov hos mottakeren. Videre kan det være vanskelig å skille klart mellom besøk og vanlig sosialt samvær på den ene side, og tilsyn og omsorg på den annen. Bildet vi får av den uformelle omsorgen varierer da også fra undersøkelse til undersøkelse. Det har stor betydning hvorvidt man spør givere eller mottakere. Dessuten har utformingen av spørsmålene stor betydning. Når vi ser på endringer over tid, er det derfor viktig at spørsmålsformuleringen er den samme hele veien.

I levekårsundersøkelsene kartlegges omsorg til andre husholdninger gjennom følgende spørsmål: *Gir du regelmessig noe ulønnet hjelp til slekt, venner eller naboer? Vi tenker her på praktisk hjelp til, eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller eldre og på pass av barn utenfor husholdningen.*³

De som svarer ja, blir så spurt om de gir hjelp/tilsyn til slektninger eller naboer, eller passer barn for slektninger eller naboer, og hvor mange timer pr. uke de eventuelt bruker til dette. Pass av barn er ikke tema i denne artikkelen, bare hjelp/tilsyn til gamle eller syke. Undersøkelsen kartlegger ikke nærmere hva slags hjelp som ytes, om det er hjelp til praktiske gjøremål eller tilsyn og sosial kontakt. Uformell omsorg mottatt fra andre husholdninger blir målt gjennom følgende spørsmål: *Får husholdningen regelmessig noe ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer? Vi tenker her på praktisk hjelp til, eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller gamle.* De som svarer ja, blir spurt hvor mange timer pr. uke de mottar slik hjelp. I det følgende diskuteres uformell omsorg først med utgangspunkt i opplysninger fra giverne, dernest med utgangspunkt i opplysninger fra mottakerne. Når vi ser på endringer over tid, vises tall for aldersgruppen 16-79 år. Når vi bare ser på situasjonen i 1995, vises tall for alle 16 år og over.⁴

Omsorg mellom husholdninger spres på flere hender

1980-tallets økning i omsorg mellom husholdninger bestod i at flere gav omsorg (Kitterød 1993).⁵ Innsatsen pr. giver ble noe mer beskjeden, men det økte antallet givere innebar at

innsatsen samlet sett ble større. Omsorgen ble altså fordelt på flere hender (Lingsom 1993). Levekårsundersøkelsene tyder på at denne utviklingen har fortsatt på 1990-tallet. I 1995 gav 17 prosent av alle voksne (16-79 år) regelmessig ulønnet hjelp til slekt, venner eller naboer (tabell 1). Dette var en økning på 6 prosentpoeng i forhold til 1991 og nesten en fordobling i forhold til 1980. Samtidig har innsatsen pr. giver gått ned. I 1995 brukte hver giver i gjennomsnitt 4,1 timer pr. uke til omsorg for personer utenfor husholdningen. I 1991 var tilsvarende tall 4,6 timer og i 1983 5,5 timer. Selv om innsatsen pr. giver er redusert, har det økte antall givere medført at den gjennomsnittlige tidsinnsatsen for befolkningen sett under ett har økt. I 1995 brukte hver person (16-79 år) i gjennomsnitt 0,7 timer til omsorg for andre husholdninger. I 1983 var tilsvarende tall 0,5.

Økningen i andel som gir omsorg gjelder både for menn og kvinner i de fleste aldersgrupper (tabell 2). Minst har den vært blant de eldste, mens den har vært særlig markert blant middelaldrende kvinner og unge menn. Det er vanskelig å vite hvordan økningen skal forklares. Mange faktorer kan tenkes å spille inn, både når det gjelder endringer i demografiske forhold, i hjelpebehov og i muligheter for gi, og holdninger til, denne type hjelp. Her trekkes bare et par faktorer fram. Endringer i organiseringen av den offentlige omsorgen har påvirket betingelser for uformell innsats. På 1980-tallet skjedde en forskyvning fra institusjonsomsorg og over mot tjenester i eget hjem. Dette kan ha medført større behov for supplerende innsats fra pårørende og andre kjente. På 1990-tallet har man dessuten sett tendenser til at terskelen for tildeling av hjemmetjenester heves (Olsen 1995). Antall brukere har gått ned, og brukerandelen blant eldre har sunket. Dette tyder på en

Tabell 1: Andel personer 16-79 år som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen, gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver¹ og for alle. 1983-1995

	Andel som gir hjelp	Gjennomsnittlig tidsinnsats pr. giver	Gjennomsnittlig tidsinnsats for alle
1983	9	5,5	0,5
1987	12	4,7	0,6
1991	11	4,6	0,6
1995	17	4,1	0,7

¹ De som oppgav mer enn 35 timer pr. uke er holdt utenfor i analysen. Dette gjaldt imidlertid svært få

Tabell 2: Andel som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1983-1995

	Menn				Kvinner			
	16-24 år	25-44 år	45-66 år	67-79 år	16-24 år	25-44 år	45-66 år	67-79 år
1983	10	10	6	4	9	10	13	5
1987	10	15	15	9	7	11	17	8
1991	11	12	15	7	11	11	14	7
1995	21	17	16	11	14	16	22	8

strengere behovsvurdering for tilde-
ling av tjenester og kan ha ført til at
flere hjelpetrengende står uten of-
fentlig hjelp. Behovet for innsats fra
pårørende og andre kjente vil der-
med ha blitt klarere.

Det at flere gir uformell omsorg kan
også tenkes å ha sammenheng med
at pårørendes ansvar understrekes
stadig sterkere i offentlig debatt og
utredningsarbeid. Dette kan anspore
til økt innsats. På den annen side ser
det ut til at eldre oftere enn før fore-
trekker offentlig omsorg framfor fa-
miliehjelp. Offentlige ytelser betrak-
tes i større grad som en rettighet,
mens omfattende uformell hjelp sees
som en belastning både for giver og
mottaker (Lingsom 1989). Wærness
(1990) har pekt på det paradoksale i
at mens offentlig politikk dreies fra å
definere eldreomsorg som et offentlig
anliggende til å se det som et delt an-
svar mellom offentlige instanser og
uformelle nettverk, har eldre selv fått
sterkere preferanser for offentlige
ytelser. Men det at eldre primært øns-
ker offentlige tjenester, innebærer
selvsagt ikke at de ikke også ønsker
hjelp fra slektninger og kjente. Vans-
ker med å få tilstrekkelig offentlig
hjelp kan dessuten gjøre at en del er
henvist til uformell hjelp selv om det
ikke ansees som ideelt.

Det kan også tenkes at den sterke fo-
kuseringen på uformell hjelp har gitt
økt bevissthet om denne type ytelser,
og dermed høyere rapportering.
Datagrunnlaget gir ikke mulighet for

å skille mellom en reell økning i ufor-
mell hjelp, og en økning som skyldes
større oppmerksomhet om slike tje-
nester. Vi antar imidlertid at når flere
enn før oppgir at de gir ulønnet hjelp,
er dette i større grad uttrykk for en
reell økning i innsatsen, enn i endre-
de forestillinger om hva som er hjelp
og tilsyn.

Middelaldrende gir mest ufor- mell omsorg

Andelen som gir regelmessig hjelp
utenfor husholdningen, er høyere
blant yngre og middelaldrende enn
blant eldre. Dette har nok sammen-
heng med at mange eldre har dårlige-
re helsetilstand og mindre overskudd
til å hjelpe enn yngre, men først og
fremst gjenspeiler det at unge og
middelaldrende oftere enn eldre har
hjelpetrengende slektninger. Mens
nærmere 20 prosent av unge og mid-
delaldrende gir hjelp utenfor hus-
holdningen, gjelder dette 10 prosent i
aldersgruppen 67-79 år og 5 prosent
av dem som er 80 år eller eldre (ta-
bell 3).

Selv om andelen omsorgsytere er like
høy blant unge som blant middelald-
rende, er det godt voksne (45-66 år)
som gir mest hjelp. Innsatsen pr. gi-
ver er mer omfattende her enn i and-
re aldersgrupper. Hver av dem som
gir hjelp, bruker i gjennomsnitt 5,3
timer pr. uke til slik arbeid. Gjennom-
snittlig innsats for samtlige i alders-
gruppen er 1,0 timer pr. uke, og dette
er mer enn hva som er tilfellet blant
eldre og yngre. Blant eldre er det få

Tabell 3: Andel som regelmessig gir hjelp til personer utenfor husholdningen, gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver¹ og for alle. Tall for personer i ulike aldersgrupper. 1995

	Andel som gir hjelp	Gjennom- snittlig tidsinnsats pr. giver	Gjennom- snittlig tidsinnsats for alle
16-24 år	18	3,9	0,7
25-44 år	17	3,1	0,5
45-66 år	19	5,3	1,0
67-79 år	10	5,1	0,5
80 år +	5	· ²	· ²

¹ De som oppgav mer enn 35 timer pr. uke er holdt
utenfor i analysen. Dette gjaldt imidlertid svært få

² For få observasjoner til å beregne gjennomsnitt

som gir omsorg, mens tidsinnsatsen
pr. giver er relativt omfattende. De
yngre kjennetegnes ved at forholdsvis
mange gir omsorg, mens innsatsen
pr. giver er mer beskjeden.

Mest hjelp til slektninger

Uformell omsorg for andre hushold-
ninger er først og fremst rettet mot
slektninger, men det gis også en del
hjelp til naboer eller venner. 13 pro-
sent av den voksne befolkning (16 år
og over) gir regelmessig hjelp til
slektninger, mens 6 prosent gir hjelp
til andre kjente (tabell 4). Unge og
middelaldrende gir oftere hjelp til
slektninger enn hva eldre gjør. Dette
gjenspeiler trolig at disse aldersgrup-
pene oftere enn eldre har hjelpetren-
gende foreldre, svigerforeldre eller
besteforeldre. Blant de eldste, 80 år
og over, gir bare 4 prosent regelmes-
sig hjelp til slektninger.

Uansett alder er hjelp til naboer eller
venner mindre utbredt enn hjelp til
slektninger. Slik hjelp varierer lite
med alder. Dette bunner antakelig i
at det å ha hjelpetrengende naboer
eller venner er mindre knyttet til
livsfase enn det å ha hjelpetrengende
slektninger.

Tabell 4: Andel som regelmessig gir ulønnet hjelp til slektninger og til naboer/venner. Tall for ulike aldersgrupper. 1995

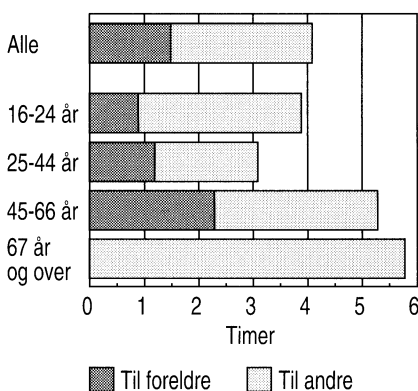
	Slektninger	Naboer/venner
Alle	13	6
16-24 år	14	6
25-44 år	13	7
45-66 år	17	5
67-79 år	6	4
80 år +	4	2

Omtrent 1/3 av den uformelle omsorgen går til egne foreldre

Selv om atskillig flere gir ulønnet hjelp til slektninger enn til naboer og venner, utgjør hjelpen til egne foreldre bare vel 1/3 av all uformell hjelp utenfor husholdningen. I gjennomsnitt bruker hver av dem som gir hjelp utenfor husholdningen 4,1 timer pr. uke til slik hjelp. Av dette går 1,5 timer til egne foreldre og 2,6 timer til andre personer (figur 1). Dette tyder på at mye hjelp ytes til andre slektninger enn foreldre.

Ikke overraskende har hjelp til egne foreldre størst omfang i aldersgruppen 45-66 år. Det å ha hjelpetrengen-

Figur 1: Gjennomsnittlig antall timer pr. uke brukt til ulønnet hjelp til foreldre og til andre, blant dem som gir ulønnet hjelp. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

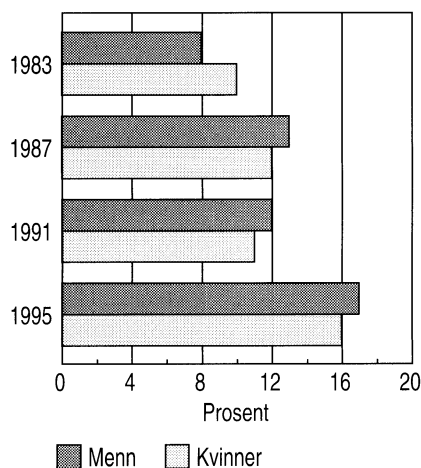
de foreldre er mest vanlig når man er rundt 50 år (Lingsom 1993). I aldersgruppen 45-66 år bruker hver av dem som yter hjelp, i gjennomsnitt 2,3 timer pr. uke til omsorg for egne foreldre. Dette utgjør 43 prosent av all hjelp utenfor husholdningen i denne gruppen. Hjelp til foreldre har minst omfang blant de yngste og eldste. Blant 16-24-åringene utgjør foreldrehjelpen bare 23 prosent av all hjelp utenfor husholdningen. Dette har nok sammenheng med at forholdsvis få har hjelpetrengende foreldre. Hele 77 prosent, eller 3 timer pr. uke for dem som gir hjelp, går altså til andre enn foreldrene. Trolig er mye av dette rettet mot besteforeldre. Blant de eldre (67 år og over) går så godt som all hjelp utenfor husholdningen til andre enn foreldre. Her har forholdsvis få foreldre i live.

Uformell omsorg - først og fremst en kvinneoppgave?

Analysen basert på tidsnyttingsundersøkelsene viser at kvinner yter mer uformell omsorg enn menn både i egen husholdning og for andre husholdninger (Lingsom 1985, Kitterød 1993). Hjelpen til andre husholdninger er imidlertid jevnere fordelt mellom kjønnene enn husholdsomsorgen. Dette har trolig sammenheng med at omsorg for andre husholdninger i større grad enn husholdsomsorg omfatter praktiske tjenester, kjønnsnøytrale tjenester som innkjøp og andre ærend, og typiske mannsoppgaver som vedlikeholdsarbeid, reparasjoner, hagearbeid, snømåking o.l. (Lingsom 1985). Men selv om omsorg for andre husholdninger er jevnere fordelt mellom kvinner og menn enn husholdsomsorg, tyder tidsnyttingsundersøkelsene på at kjønnsforskjellene her økte noe på 1980-tallet (Kitterød 1993, Lingsom 1993).

Ifølge levekårsundersøkelsene er det imidlertid ikke særlig markerte kjønnsforskjeller i omsorgen for and-

Figur 2: Andel menn og kvinner 16-79 år som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen. 1983-1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

re husholdninger. Andelen som regelmessig gir hjelp, er omtrent den samme blant menn og kvinner, noe som gjaldt såvel tidlig på 1980-tallet som i 1995 (figur 2).⁶ 17 prosent av mennene og 16 prosent av kvinnene gir slik hjelp.

Det er vanskelig å forklare hvorfor levekårs- og tidsnyttingsundersøkelser gir ulike bilder av kjønnsforskjeller i omsorgsarbeid. Muligens har det sammenheng med at man i tidsnyttingsundersøkelsen spør om hjelp gitt siste måned, mens man i levekårsundersøkelsen spør om regelmessig hjelp. Dette kan gi noe ulike assosiasjoner. Intervallene i regelmessigheten er ikke spesifisert. Tidligere analyser har vist at sønner og døtre hjelper foreldre med mange gjøremål, men at særlig vedlikehold og transport er mer typiske manns- enn kvinneoppgaver (Lingsom 1991). Muligens utføres typiske mannsoppgaver oftere på regelmessig basis enn typiske kvinneoppgaver. Dermed kommer de lettere fram i levekårsundersøkelsene.

Selv om det ikke er kjønnsforskjeller i andel omsorgsytere når vi ser alle voksne under ett, er det forskjeller i bestemte aldersgrupper. Unge menn (16-24 år) gir oftere hjelp utenfor eget hushold enn unge kvinner. Andelene er henholdsvis 21 og 14 prosent (tabell 2). Muligens består hjelpen fra menn i denne aldersgruppen mye av tradisjonelle mannsoppgaver som transport og vedlikehold av hus og hage, og kanskje har hjelpetrenende lettere for å henvende seg til unge menn enn til unge kvinner for å få utført slike gjøremål. Kjønnsforskjellen kan også tenkes å ha sammenheng med at menn stifter familie noe senere enn kvinner og dermed har bedre tid til å hjelpe. Kjønnsforskjellen her gjelder imidlertid bare for 1995, ikke for tidligere år, og det er vanskelig å forklare hvorfor forholdet mellom menn og kvinner skulle ha endret seg i denne retningen siden inngangen til 1990-åra. For å kunne si noe mer om dette, trengs nærmere informasjon om hva slags hjelp som ytes og hvor ofte den gis.

Blant middelaldrende (45-66 år) er det relativt sett flere kvinner enn menn som gir regelmessig hjelp til andre husholdninger. Andelene er henholdsvis 22 og 16 prosent (tabell 2). Innsatsen pr. giver er også mer omfattende blant kvinner enn blant menn. For kvinner er gjennomsnittlig innsats pr. omsorgsyter 5,8 timer pr.

uke. Dette er vel 1 time mer enn blant menn (tabell 5). Gjennomsnittsinnsatsen for alle personer sett under ett er altså høyere blant middelaldrende kvinner enn blant middelaldrende menn. Vi har ikke opplysninger om hva slags hjelp som gis, men det er rimelig å anta at hjelpen blant kvinner 45-66 år har en annen karakter enn innsatsen blant unge menn. Trolig består den i større grad av tilsyn, støtte og hjelp til huslige gjøremål enn unge menns innsats.

Selv om det, for alle voksne sett under ett, er liten kjønnsforskjell i omfanget av ulønnet omsorg, er det forskjeller i hvem omsorgen gis til. Kvinner retter i større grad enn menn sin omsorgsinnsats mot egne foreldre. I gjennomsnitt bruker kvinnelige omsorgsytere 1,7 timer pr. uke til omsorg for egne foreldre (tabell 5). Blant menn er gjennomsnittet 1,2. Mens foreldreomsorgen utgjør 41 prosent av kvinners omsorg for andre husholdninger, utgjør den bare 30 prosent av menns. Det er særlig blant middelaldrende (45-66 år) at kjønnsforskjellen på dette området er markert. Her går halvparten av kvinners omsorgsinnsats til egne foreldre, mot bare 1/3 av menns.

Levekårsundersøkelsen tyder altså ikke på at uformell omsorg for andre husholdninger først og fremst utføres av kvinner. Andel omsorgsytere er

omtrent den samme blant begge kjønn, men forskjellen varierer med alder. Mens slik innsats er mer utbredt blant middelaldrende kvinner enn blant middelaldrende menn, er forholdet omvendt blant unge. Kvinners innsats er mer rettet mot egne foreldre enn menns, mens menn gir mer hjelp til andre personer enn foreldre enn hva kvinner gjør.

6 prosent bor i husholdninger som får uformell hjelp utenfra

Omsorg mellom husholdninger er hittil beskrevet fra *givernes ståsted*. Vi vil nå se den fra *mottakernes side*. Mens omsorg gitt til andre husholdninger kartlegges på *individnivå*, kartlegges omsorg mottatt fra andre på *husholdsnivå*. Det er spurt hvorvidt husholdningen mottar hjelp utenfra. Vi vet ikke hvorvidt hjelpen gis til intervjupersonen eller til andre i husholdningen. Det bildet vi får av den uformelle omsorgen med utgangspunkt i opplysninger fra mottakerne, er derfor ikke uten videre sammenlignbart med det bildet vi får basert på opplysninger fra giverne. Hjelp utenfra kan bestå av små bidrag fra flere givere, og de som oppgir at husholdningen får hjelp, representerer ofte flere personer. Analyser av andre undersøkelser har dessuten vist at bildet av omsorgen mellom husholdninger varierer sterkt med hvorvidt vi spør giver eller mottaker. Opplysninger fra giverne gir høyere anslag for omfanget enn opplysninger fra mottakerne. Dette kan ha sammenheng med at noe av det giverne oppfatter som omsorg, sees som vanlig samvær av mottakeren.

6 prosent av den voksne befolkning, eller om lag 150 000 personer, bor i husholdninger som regelmessig mottar ulønnet hjelp til, eller tilsyn med, syke, funksjonshemmede eller eldre (tabell 6). Ikke uventet er slik hjelp vanligst blant de eldste. Av personer 80 år og over bor 18 prosent i hus-

Tabell 5: Gjennomsnittlig antall timer pr. uke brukt til hjelp til andre husholdninger blant menn og kvinner. Tall for alle (16 år og over) og for aldersgruppen 45-66 år, 1995

	Alle		45-66 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver	4,0	4,3	4,6	5,8
Derav til				
Egne foreldre	1,2	1,7	1,6	2,9
Andre personer	2,8	2,5	3,0	2,9
Gjennomsnittlig antall timer pr. uke for alle	0,7	0,7	0,8	1,3

Tabell 6: Andel som bor i en husholdning som regelmessig mottar ulønnet hjelp fra andre husholdninger. Tall for ulike aldersgrupper. 1995

	Mottar hjelp		
	I alt	Fra slektninger	Fra naboer/venner
Alle	6	5	2
16-24 år	4	3	2
25-44 år	8	6	3
45-66 år	3	2	1
67-79 år	6	5	1
80 år +	18	15	4

holdninger som får slik hjelp. Blant de som er yngre er andelen lavere og varierer forholdsvis lite med alder.

Det er først og fremst slektninger som er viktige hjelpekilder. Mens 5 prosent bor i husholdninger som mottar hjelp fra slektninger, bor bare 2 prosent i husholdninger som får hjelp fra naboer eller venner (tabell 6). Hjelp fra slektninger er klart vanligst blant de eldste. Andelen med hjelp fra venner eller naboer varierer derimot lite med alder. Også blant de eldste er det få som har slik hjelp.

I gjennomsnitt får hver husholdning som mottar omsorg, hjelp 4,8 timer pr. uke. Av dette kommer 1,3 timer, eller 27 prosent, fra egne barn. Resten, 3,5 timer pr. uke, kommer fra andre slektninger, naboer eller venner. Når slektninger er vanligere hjelpekilder enn naboer og venner, mens bare vel 1/4 av den uformelle hjelpen kommer fra egne barn, må det finne sted en ganske betydelig omsorgsinnsats fra andre pårørende enn egne barn. Vi har ikke nærmere opplysninger om hvem dette gjelder. For unge og middelaldrende kan det tenkes at foreldre er viktige omsorgs- ytere.

Flere mottakere, men mindre hjelp pr. mottaker?

Det kan se ut til at noe flere husholdninger mottar uformell hjelp utenfra i dag enn tidlig på 1980-tallet. I 1983 bodde 3 prosent i alderen 16-79 år i husholdninger som fikk omsorg utenfra. I 1995 var andelen 5 prosent (tabell 7). Mengden hjelp pr. husholdning er redusert i perioden. Mens hver av dem som mottok hjelp, i gjennomsnitt fikk hjelp 6,7 timer i 1980, var timetallet 5,0 i 1995. Dermed ser det ut til at flere husholdninger enn tidligere mottar omsorg, mens hver mottaker får mindre hjelp. Endringen kan ha sammenheng med den utvikling som er påpekt tidligere, nemlig at omsorgen mellom husholdninger er spredt på flere hender, mens innsatsen pr. person har gått ned. Ettersom mottatt omsorg er kartlagt på husholdsnivå, må endringen også sees i sammenheng med at gjennomsnittlig husholdningsstørrel-

se er redusert i perioden. Dermed er det i hver husholdning færre mulige mottakere av omsorg. Totalt omfang pr. husholdning vil da også være mindre. Ettersom tallene bare omfatter personer 16-79 år, gir de ikke noe bilde av endringer blant de eldste, altså den gruppen som oftest mottar hjelp. Muligens ville bildet blitt annerledes hvis også personer 80 år og over var inkludert.⁷

Eldre som bor alene får oftere hjelp enn andre eldre

Ettersom det særlig er eldre som får hjelp fra andre husholdninger, ser vi nærmere på situasjonen for eldre i 1995. Her er også personer 80 år og over inkludert. Vi spør hvorvidt det er forskjeller mellom dem som bor alene og dem som bor sammen med noen, og i hvilken grad hjelpen er knyttet til funksjonssvikt hos mottakeren. Vi ser også på betydningen av å ha barn i nærheten.

For aleneboende er hjelp fra andre husholdninger eneste mulige form for uformell omsorg, mens eldre som bor sammen med noen også kan få hjelp i husholdningen. Selv om aleneboende samlet sett får mindre uformell omsorg enn bosatte i flerpersonhusholdninger, får de oftere uformell hjelp fra andre husholdninger. 15 prosent av aleneboende eldre, mot bare 5 prosent av eldre i flerpersonhusholdninger, får slik hjelp (tabell 8). Både hjelp fra slektninger og fra naboer

Tabell 7: Andel personer 16-79 år som bor i en husholdning som regelmessig får ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer, og gjennomsnittlig antall timer mottatt pr. uke blant dem som får hjelp. 1983-1995

	Andel som mottar hjelp	Timer pr. uke
1983	3	6,7
1987	3	5,6
1991	4	5,6
1995	5	5,0

Tabell 8: Andel eldre som bor i en husholdning som regelmessig mottar ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer. Tall for bosatte i en- og i flerpersonhusholdninger i ulike aldersgrupper. 1995

	67 år +		67-79 år		80 år +	
	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre
Andel som mottar hjelp i alt	15	5	13	2	18	19
Fra slektninger	12	5	11	2	14	17
Fra andre	3	0	2	0	5	2

eller venner er vanligere blant aleneboende enn blant andre. Eldre i flerpersonghusholdninger får svært sjelden regelmessig nabo- eller vennehjelp.

Forskjellen mellom aleneboende og andre gjelder imidlertid først og fremst for "unge eldre". I aldersgruppen 67-79 år er det svært få bosatte i flerpersonghusholdninger, bare 2 prosent, som har uformell hjelp utenfra. Hele 13 prosent av aleneboende i denne aldersgruppen får uformell hjelp. Blant dem som er 80 år og over får nærmere 20 prosent både blant aleneboende og andre hjelp utenfra. Dette kan tyde på at omgivelsene ofte ser det slik at "eldre eldre" trenger en viss grad av tilsyn og oppfølging uansett om de bor alene eller ikke.

Mest uformell omsorg til hjelpetrengeende

Ikke overraskende mottar eldre med klare hjelpebehov langt oftere hjelp fra andre husholdninger enn andre eldre. Som klare hjelpebehov regnes her at man må ha hjelp enten til dagligvareinnkjøp, rengjøring, av- og påkledning eller til å besøke slekt og

venner på stedet. 19 prosent av dem som trenger hjelp på minst ett av disse områdene, mottar uformell omsorg fra andre husholdninger, mot bare 4 prosent av eldre for øvrig (figur 3). Forskjellen gjelder for såvel aleneboende som andre. Blant eldre som bor alene, er andelen henholdsvis 25 og 7 prosent for dem som trenger hjelp og dem som ikke trenger hjelp. Blant eldre i flerpersonghusholdninger er andelen 13 og 2 prosent blant hjelpetrengeende og andre.

Men selv om hjelpetrengeende eldre får uformell hjelp utenfor husholdningen oftere enn andre, står flertallet av de hjelpetrengeende uten slik hjelp. 75 prosent av aleneboende eldre med hjelpebehov mottar ingen regelmessig ulønnet hjelp. Disse er avhengig av offentlige løsninger eller leid hjelp. Blant hjelpetrengeende i flerpersonghusholdninger står hele 87 prosent uten uformell hjelp fra kilder utenfor husholdningen. Antakelig får de fleste av disse hjelp i egen husholdning. Dermed er de mindre avhengig av offentlige løsninger enn aleneboende. Mange har nok også kombinasjoner av offentlige og private løsninger. Tidligere analyser har vist at husholdsomsorg og offentlig omsorg ofte utfyller hverandre blant eldre i flerpersonghusholdninger (Sosialdepartementet 1992).

..men også en del selvhjelpne får omsorg

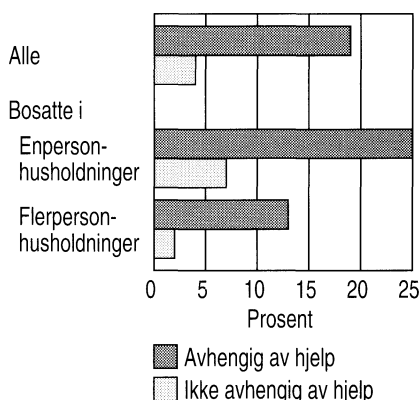
Til tross for at uformell omsorg først og fremst rettes mot eldre som trenger hjelp i hverdagen, får også en del eldre uten klare hjelpebehov omsorg fra andre husholdninger. For alle eldre gjelder dette, som nevnt, 4 prosent eller om lag 25 000 personer. Det at også eldre som ikke trenger hjelp til daglige gjøremål, får regelmessig hjelp utenfra, kan tyde på at spørsmålet om hjelp og tilsyn oppfattes forholdsvis vidt. Men ettersom opplysningene gjelder på husholdnings-

vå, er tolkningen her vanskelig. Muligens er hjelpen rettet mot andre husholdningsmedlemmer. For aleneboende er det imidlertid ingen uklarhet knyttet til tolkningen her. Når 7 prosent av aleneboende eldre uten klare hjelpebehov, eller om lag 10 000 personer, får uformell hjelp, tyder dette på at mange får hjelp til andre oppgaver enn daglige gjøremål som de ikke greier selv. Muligens er mye av denne hjelpen knyttet til hagearbeid og vedlikehold. Dessuten kan det tenkes at enkelte regner vanlige besøk som hjelp, og at noen får avlastning med oppgaver de egentlig kan utføre selv. Deler av den uformelle hjelpen, slik den fanges opp i levekårsundersøkelsene, er altså ikke klart behovsstyrt, men omfatter tjenester og samvær utover det som bunner i uttalte hjelpebehov hos mottakerne. Slik sett skiller den seg klart fra offentlige hjelpetjenester som tildeles ut fra strenge behovsvurderinger.

Offentlig hjelp viktigst for aleneboende

Selv om aleneboende eldre oftere får uformell hjelp utenfra enn andre, er de mer avhengig av offentlig hjelp når funksjonsevnen svikter. Levekårsundersøkelsen bekrefter funn fra tidligere analyser (Sosialdepartementet 1992) som viser at aleneboende flest er henvist til offentlige ordninger når de ikke lenger kan utføre daglige gjøremål selv. Av aleneboende 67 år og over som trenger hjelp til nødvendige oppgaver i hverdagen (innkjøp, rengjøring eller av- og påkledning) har vel 60 prosent offentlig hjemmehjelp (tabell 9). Dette er mer enn dobbelt så mange som har uformell hjelp fra andre husholdninger. Blant eldre i flerpersonghusholdninger med tilsvarende funksjonstap, har bare 24 prosent offentlig hjemmehjelp. Resten får trolig hjelp i husholdningen.

Figur 3: Andel eldre 67 år og over som bor i husholdning med ulønnet hjelp utenfra. Tall for hjelpeavhengige og andre blant bosatte i en- og flerpersonghusholdninger. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Tabell 9: Andel som har uformell og offentlig hjelp blant eldre som trenger hjelp til viktige gjøremål. Tall for bosatte i en- og flerpersonhusholdninger i ulike aldersgrupper. 1995

	67 år +		67-79 år		80 år +	
	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre
Bare uformell hjelp	16	4	18	2	15	8
Både uformell hjelp og offentlig hjelp	9	9	14	5	4	19
Bare offentlig hjelp	52	15	40	10	64	27
Verken uformell eller offentlig hjelp	23	72	28	83	17	46

Både blant aleneboende og andre har om lag 10 prosent av de hjelpetrengende en kombinasjon av offentlig hjemmehjelp og uformell hjelp fra andre husholdninger. Henholdsvis 16 og 4 prosent har uformell hjelp, men ikke offentlig hjemmehjelp. For deler av de aleneboende med klare hjelpebehov har den uformelle hjelpen altså avgjørende betydning i hverdagen.

En del aleneboende med hjelpebehov, 23 prosent eller om lag 25 000 personer, mottar verken offentlig eller uformell hjelp (tabell 9). Vi vet ikke om disse står helt uten hjelp. Muligens får de hverdagen til å fungere ved å leie privat hjelp. Vi vet fra andre undersøkelser at en del eldre benytter leid hjelp. Eksempelvis kjø-

per 14 prosent av dem som ikke har offentlige omsorgstjenester, hjelp privat (Kitterød 1995). Vi vet heller ikke om hjelpebehovet i denne gruppen av eldre er kjent av det offentlige. Andre studier viser at mange eldre som selv mener de trenger hjelp til viktige gjøremål, ikke opplever behovene så alvorlige at de søker offentlig hjelp (Kitterød 1995).

Nabohjelp vanligst blant eldre uten barn i nærheten

Egne barn sees gjerne som en sentral omsorgsressurs for eldre. Derfor kunne vi kanskje vente at eldre med barn i nærheten oftere enn andre eldre får uformell hjelp utenfor husholdningen. Dette ser imidlertid ikke ut til å være tilfellet for aleneboende. Vi har

her skilt mellom dem som har egne barn i nabohuset, dem som har barn i samme kommune og øvrige aleneboende. 18 prosent av eldre som bor alene har egne barn i nabohus eller naboileilighet, mens 40 prosent har barn i samme kommune. Av de som har barn i nabohuset, mottar 16 prosent regelmessig hjelp fra andre husholdninger (tabell 10). Andelen er den samme blant dem som ikke har barn i kommunen. De som har barn i nabolaget får riktignok oftere regelmessig hjelp fra slektninger enn de som verken har barn i nabolag eller kommunen, men nabo- og vennehjelp ser ut til å være mest utbredt blant dem som ikke har barn i nærheten. 7 prosent av aleneboende eldre uten barn i nabolaget eller kommunen, eller om lag 7 000 personer, får regelmessig hjelp fra naboer eller venner. Blant dem som har barn i nærheten gjelder dette ytterst få. Ettersom gruppene som sammenlignes her er små, er prosentforskjellene usikre, men tallene kan tyde på at barn oppfattes som de nærmeste til å bistå foreldre, mens naboer og venner i en del tilfelle stiller opp for aleneboende som har små muligheter til å få hjelp fra egne barn.

Det er først og fremst blant eldre med klare hjelpebehov at nabo- og vennehjelpen har et visst omfang. 13 prosent av aleneboende med klare hjelpebehov, men uten barn i nærheten, får regelmessig hjelp fra naboer eller venner. Blant dem som ikke har klare hjelpebehov, er andelen bare 3 prosent.

Det kan virke noe overraskende at bare 14 prosent av aleneboende eldre med klare hjelpebehov, og som har barn i nabohuset, oppgir at de mottar hjelp fra slektninger. Tallene her er usikre, men andelen er likevel påfallende lav. Muligens mottar disse en del omsorg fra barna uten at dette oppfattes som hjelp og tilsyn. Mye

Tabell 10: Andel aleneboende eldre 67 år og over som mottar ulønnet hjelp fra andre husholdninger. Tall for hjelpeavhengige og andre blant dem som har barn i nærheten og dem som ikke har barn i nærheten¹. 1995

	Alle			Trenger hjelp			Trenger ikke hjelp		
	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre
Andel som mottar hjelp i alt	16	12	16	(14)	33	34	(18)	4	5
Fra slektninger	16	12	10	(14)	22	21	(18)	4	3
Fra naboer/venner	0	0	7	(0)	0	13	(0)	0	3

¹ For tallene i parentes er prosentueringsgrunnlaget lavt, vel 20 personer

betraktes nok som naturlig tjenestevetksling eller daglig omgang.

Det ser imidlertid ut til at aleneboende eldre uten klare hjelpebehov forholdsvis ofte får omsorg fra barn hvis de har barn i nærheten. 18 prosent av aleneboende uten klare hjelpebehov, og som har barn i nabohuset, mottar regelmessig hjelp utenfor husholdet. Det er slektninger som står for denne hjelpen. I all hovedsak dreier dette seg trolig om egne barn. For de som har barn lengre unna, er regelmessig hjelp knyttet nærmere opp mot hjelpebehov.

1. Nedgangen i husholdsomsorgen gjelder for den aldersgruppen som er dekket i undersøkelsene, nemlig voksne 16-79 år. Muligens ville bildet sett annerledes ut hvis vi også hadde opplysninger for personer 80 år og over. Det kan tenkes at det har skjedd en forskyvning av ektefelleomsorgen mot eldre aldersgrupper. Levealderen har gått opp, og en økende andel av nye eldre kohorter er gift og har trolig ektefelle å støtte seg til når hjelpebehov oppstår. Det er også slik at hjelpebehovene for mange oppstår ved høyere alder enn før.

2. Viktige datakilder i denne sammenheng har særlig vært SSBs helseundersøkelse fra 1985, innledningsintervjuer til SSBs tidsnyttingsundersøkelser 1980 og 1990, SSBs generelle levekårsundersøkelser samt et tilleggsutvalg av eldre til Levekårsundersøkelsen 1987.

3. Det viser seg at andelen som gir hjelp blir noe lavere målt på denne måten, enn den blir målt ved spørsmålet i tidsnyttingsundersøkelsen (Lingsom 1985). Der spørres det om man har gitt noe ulønnet praktisk hjelp eller stell til syke, funksjonshemmede eller gamle utenfor husholdningen siste måned. Det er vanskelig å si hva forskjellen skyldes. Trolig har det betydning at forholdet til mottakeren av hjelpen ikke spesifiseres i tidsnyttingsundersøkelsen på annen måte enn at det skal være en person utenfor husholdningen. Det sies ikke klart at arbeid gjennom frivillige organisasjoner ikke skal regnes med. Muligens har det også betydning at hovedtema for de to undersøkelsene er forskjellig. Omsorg og annet ulønnet arbeid er mer framtrædende i tidsnyttings- enn levekårsundersøkelsen. Dette kan innebære at flere "husker" hjelp og støtte gitt til andre. Det kan

også ha innvirkning at man i levekårsundersøkelsen spør om hjelp gitt regelmessig, mens man i tidsnyttingsundersøkelsen spør om hjelp gitt siste fire uker. Det første oppfattes trolig i retning av noe mer forpliktende hjelpetyper enn det siste.

4. Det er viktig å være klar over at mye hjelp og omsorg ikke fanges opp gjennom spørsmålene i levekårsundersøkelsene. Mange selvhjulpne eldre har støttepersoner som de holder jevnlig kontakt med og kan få hjelp av hvis det oppstår problemer (Romøren 1993). Slik omsorg er viktig selv om omfanget målt i tid er beskjedent. Videre yter mange hjelp til eldre ved å formidle kontakt med det offentlige hjelpeapparatet (Daatland 1983, Lingsom 1993). Denne såkalte "agentrollen" er ofte avgjørende for å sikre hjelpetrengende tilstrekkelige tjenester, men heller ikke slik innsats fanges opp her.

5. Tidligere analyser av dette er basert på innledningsintervjuene til tidsnyttingsundersøkelsene.

6. Undersøkelsene viser imidlertid at kvinner oftere enn menn gir regelmessig hjelp med ulønnet barnepass til andre husholdninger.

7. I 1987 var det et tilleggsutvalg av eldre hvor også personer 80 år og over var inkludert. I 1991 og 1995 inngikk personer 80 år og over i de ordinære utvalgene. Tall fra disse undersøkelsene kan tyde på at det har vært en viss nedgang i andel som mottar hjelp utenfor husholdningen blant personer 80 år og over. I 1987 var andelen 25 prosent, i 1991 19 prosent og i 1995 18 prosent. Den høye andelen i 1987 kan imidlertid ha sammenheng med at dette var en tilleggsundersøkelse med mange spørsmål om hjelpebehov og hjelpeskilder. Dette kan ha medført høy bevissthet om uformelle hjelpeytelser og dermed høy rapportering.

Litteratur

Brevik, I. (1990): *Omfang av privat omsorg for eldre i Norge. Resultater fra Helseundersøkelsen 1985*. Del-notat II for "Gjærevollutvalget".

Daatland, S.O. (1983): "Eldreomsorg i en småby: De offentlige hjelpetjenester og familiens rolle". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 24, s.155-173.

Kitterød, R. H. (1993): "Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede". I *Sosialt utsyn*, Statistisk sentralbyrå

Kitterød, R. H. (1995): *Funksjonsnivå og hjelpebehov blant brukere og ikke-brukere av pleie- og omsorgstjenesten i kommunene*. Notat nr. 95/27. Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, S. (1985): *Uformell omsorg for syke og eldre*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 57. Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, S. (1989): *Gammel og sprek. Om endringer i eldres hjelpebehov*. Rapport 89:8. Oslo: Institutt for sosialforskning.

Lingsom, S. (1991): *Hjelp etter behov? Offentlig og privat omsorg for hjemmeboende eldre*. Rapport 91:5. Oslo: Institutt for sosialforskning.

Lingsom, S. (1993): "Fra studentopprør til eldreomsorg. Hvordan er 68-ere som omsorgsgivere?". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 34, s. 297-317.

Lorentzen, H. (1984): "Privatisering er svaret - hva er spørsmålet?" i H. Lorentzen (red): *Privat eller offentlig velferd?* Oslo: Universitetsforlaget.

Olsen, B. (1995): "'Hjemliggjøring' av eldreomsorgen på 1990-tallet?". *Samfunnsspeilet*, nr. 5, s. 19-23. Statistisk sentralbyrå.

Romøren, T. I. (1993): "Stages in Family Care of the Elderly: Experiences from a Longitudinal Study". I A. Leira (red): *Family Sociology - Developing the Field. Conference Proceedings*. Rapport 93:5.

Sosialdepartementet (1992): *Trygghet - Verdighet - Omsorg*. NOU 1992:1. Oslo: Akademika.

Sosial- og helsedepartementet (1995): *Velferdsmeldingen*. St.meld. nr. 35 (1994-95).

Wærness, K. (1990): "Informal and formal care in old age: What is wrong with the new ideology in Scandinavia today?" i C. Ungerson (red): *Gender and caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. New York: Harvester/Wheatsheaf.

Ragni Hege Kitterød er førstekon-sulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.